

Osmanlı Klasik Dönem Maliyesi ve Mali Zihniyetinin 11. Sınıf Tarih Ders Kitabına Yansıması

The Reflection of the Ottoman Classical Period Finance and the Financial Mind to the 11th Grade History Course Book

Okt. Mehmet Alper CANTİMER

Sakarya Üniversitesi, Karasu MYO, mcantimer@sakarya.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:
Geliş: 10 Ekim 2016
Düzeltilme Geliş: 27 Ekim 2016
Kabul: 4 Kasım 2016

Anahtar Kelimeler:
Mali Anlayış, Tarih, Osmanlı Tarihi, Klasik Çağ, Zihniyet, Ders Kitabı

© 2016 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Araştırma konumuz 11. sınıf seçmeli, tarih ders kitabında Osmanlı tarihi konuları içinde Klasik dönemde mali konuların nasıl anlatıldığına dairdir. İnceleme, Osmanlı mali yapılanmasının ve zihniyetinin gerçek anlamda ders kitaplarına girmediğini, eksik anlatıldığını, bu eksikliğinde dersin anlaşılmasını ve kalıcılığını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaya çalışacaktır. Çalışmanın yöntemi, tarihsel içerikli betimsel analiz incelemesidir. Bu amaçla Türkiye’de 11. sınıf sözel ve eşit ağırlık bölümlerinde okutulan 11. sınıf seçmeli tarih ders kitabı doküman analizi tekniğiyle incelenmiştir. İnceleme sonunda, Osmanlı iktisadi hayatı ve zihniyetine dair verilerin azlığı, yetersizliği ve eksikliği göze çarpmıştır. Araştırmamız bağlamında, Osmanlı mali, iktisadi zihniyetinin anlaşılması için temel referanslara başvurulduğu görülecektir. Sorunlar, H. İnalçık, M. Genç, S. Ülgener ve A. Tabakoğlu’nun ifadeleri üzerinden anlatılmaya ve çözülmeye çalışılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:
Received: 10 October 2016
Received in revised form: 27 October 2016
Accepted: 4 November 2016

Keywords:
Financial Understanding, History, Ottoman History, Classical Age, Mentality, Course Book

© 2016 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Our research’s interest is about how the financial issues are narrated in the Classical age of Ottoman history, in the 11th grade elective history textbook. The review will try to show that the Ottoman financial structure and mind do not enter the textbooks in real sense, are underrepresented, and that the lack of understanding and permanence of the course is negatively affected. The method of study is a historical analysis of descriptive analysis. For this purpose, the 11th grade selective history course book taught in 11th grade verbal and equally- weighted sections in Turkey was examined by document analysis technique. At the end of the examination, the inadequacy and lack of data about the Ottoman financial life and mentality stand out. In the context of our research, it will be seen that basic references are used to understand the Ottoman financial, economic mind. The problems have been tried to be explained and solved through the expressions of H. İnalçık, M. Genç, S. Ülgener and A. Tabakoğlu.

GİRİŞ

Tarih dersleri devletlerin, yeni kuşakların gelişimi ve kültür öğrenimi adına en çok önemsenen derslerden biridir. Bu bağlamda devletler, her vatandaşa zorunlu eğitim veren eğitim- öğretim sistemiyle beraber kendine bağlı ve geçmişini tanıyan bireyler yetiştirmek isterler. Türkiye Cumhuriyeti de tarihsel çizgide bu yaklaşımdan elbette etkilendi. Zorunlu eğitimin 1806 yılında Prusya’da doğduğu iddia edilmektedir. Bu dönemdeki toplumsal değişimin zorunlu eğitime zemin hazırladığı görülmektedir (Yıldırım, 2010: 81). Osmanlı Tarihi, Cumhuriyet öncesi Türk tarihinin belki de en önemli safhasını oluşturmaktadır. Bu maksatla bu döneme pek çok farklı görev de yüklenmiş, siyaset ve toplum bu dönemden oldukça fazla beklenti içine girmiştir (Cantimer, 2015: 16). Elbette zorunlu eğitim bağlamında okutulmakta olan ders kitapları da önem kazanmaktadır. Ders kitabı oldukça özel bir tarihsel söylem biçimidir. Bir ucunda uzmanlığa yönelik ya da basitleştirmeyi en alt düzeyde yaşamış üniversite kitaplarının yer aldığı bir zincirin son halkasını oluşturur. Bu nedenle uzunluğu çağa ve yere göre değişen bir süre toprağın altından akıp sonra yeryüzüne çıkan egemen tarihyazımı eğilimlerinin yansıtır (Copeaux, 2006: 13). Cumhuriyet dönemi boyunca tarih dersleri ve ders kitapları devrin genel zihin yapısına göre kısmi değişikliklere uğramıştır. Diğer yandan tarih dersleri ve kitapları ülkelerin insan yetiştirme politikalarının da önemli yansımalarından bir tanesidir. Genç kuşakları iyi birer vatandaş olarak yetiştirebilme konusunda tüm devletlerin tarihlerinden beklentileri üst düzeydedir. Bu sebeple tarih ders kitapları devletin resmi söyleminin de aktarıldığı önemli araçlardır (Cantimer, 2015: 16). Tarih ders kitapları Sosyal bilimlerin pek çok alanı ile örülü bir biçimdedir. Felsefe, iktisat, maliye, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, antropoloji bunlardan bir kaçısı olarak sayılabilir. Toplumsal zihniyeti anlayabilmek için iktisat ve felsefe dikkat çekerken, devletin halka bakışı ve sistemi yönetimi noktasında maliye önem kazanmaktadır. Maliye, devletin mali faaliyetlerini inceleyen ve bu faaliyetlerin neden ve sonuçlarını araştıran bilim dalıdır. Kamu maliyesi, devletin gelirlerinin ve harcamalarının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Kamu maliyesinin mali mevzuat ve mali yönetim ilkeleri ile kamu gelir kaynaklarını ilgilendirdiğini, kamu harcamalarını, bütçeyi, mali kuruluşları, devlet mallarını, vergilemeyi ve devlet borçlanmasını kapsadığını ortaya çıkmaktadır (Web 1). Bu düşünce ile hareket edildiği zaman insanlık tarihi içinde kamu hukuku içinde değerlendirilebilecek olan maliye ve mali konular Osmanlı tarihinin anlaşılabilmesi adına önem arz etmektedir.

Osmanlı devletinin merkez hazinesi, devletin gelir kaynakları, vergileri, vergilerin toplama düzeni, usulleri bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bunlara ek olarak tarihle ilgilenmek sadece tarihçilerin değil bütün sosyal bilimcilerin görevi olduğu gibi iktisat tarihi de diğer sosyal bilimcilerin ilgisi dâhilindedir. İktisat tarihinin sosyal bilimlere dair birçok analizde oldukça merkezi bir konuma sahip oluşu bizim bu konuya yönelmemizde etkili olan bir diğer sebeptir (Cantimer, 2015: 17). Günümüz kavramları doğrultusunda ekonomik anlayışın devletin kamu penceresinden değerlendirilmesi denilince maliye anlaşılmalıdır. Bu araştırmanın ilerleyip bu noktaya gelmesinde etkili olansa ilgili ders kitabının eski baskılarında karşımıza çıkan vergi tablosudur. Örfi ve şer’i vergilerin ayırımı veren ders kitabı devletin yönetim zihniyetinin yansımadığı oldukça karışık bir tablo sunmuştur. Bu tabloda, şer’i vergiler içerisinde öşür, haraç ve cziye’nin yanında çift, ağnam, maden, gümrük gelirleri de sayılmıştı. Klasik Osmanlı zihniyeti içinde devlet İslami bir yapıda görünüyorsa de alınan tüm vergileri İslami bir vergi düzeni içine koyan toptancı anlayış hiç de doğru değildir. Osmanlılar nevi şahsına münhasır sui generis bir iktisadi sistem oluşturmuşlardır. Orta Asya ve orta doğunun tecrübe birikimi, Anadolu’nun ve fethedilen bölgelerin mahalli gelenekleri İslam çerçevesinde asırlarca süren ve birbirine eklenen çabalarla özgün bir sistem oluşturmuşlardır (Tabakoğlu, 1997: 307). Osmanlı devlet algısının oluşumunda İran- Moğol geleneklerini de önemsemek gerekir. Maliyenin kendine özgü yazı dili olan Siyakat dahi İlhanlı kökenlere sahiptir. Elbette Müslüman bir devlet olarak tanımlanan Osmanlı aynı zamanda pragmatist yaklaşımlara sahipti. Fethettiği bölge halkının sistemine uyum sağlıyor ve onu kendi içinde eritiyordu. Osmanlı sisteminde Ortadoğu ve Anadolu, özellikle İran ve Bizans geleneklerinin büyük önemi vardır. Bunun ortaya çıkmasında elbette nüfus dağılımının da önemi vardır. Süleyman I. devrinde, 1520-1530 yıllarında, Mısır, Irak ve Tuna

ötesi bölgeler hariç, bugünkü Türkiye topraklarında, rakamları % 10 luk bir hata payı ile değerlendirdiğimizde, 12-13 milyon insan yaşamaktadır. Nüfusun dinî dağılımı ise % 60'ı Müslüman ve % 40'ı gayr-i Müslim olarak tahmin edilebilir (Tabakoğlu, 1997: 135). Öte yandan, askeri güç zenginliğin başlıca aracı görüldüğü için fiskalizmle birlikte askeri emperyalizm, İran- Osmanlı fetih devleti anlayışının temelini oluşturuyordu (İnalçık, 200: 81). Antik İran'dan beri önemli adalet dairesi meselesi, güçlü devlet güçlü hükümdarın varlığı önemliydi (Tabakoğlu, 1997: 128). Müslüman bir devletti ama piyasalarda iâşenin devamlılığı ve uygun fiyatını sağlama noktasında İslami anlayışla uyumlu olamayan narh ile piyasada kontrolü sağlıyordu. Cemal Kafadar doktora tezinde 157. sayfada “Ancak narh özü itibarıyla İslam Hukukuna kesinlikle tersti. Güçlü bir İslam geleneğine göre hiçbir dünyevi-siyasi otorite toplumsal eşitleme görevini deruhte edemez İbnü'l-Uhuve'nin ifadesiyle, “fakirlerin fiyatların indirilmesinde bir menfaati olabilir, diye itiraz edilebilir, cevap, Allah'ın eli gibi hareket etmek hiç kimsenin vazifesi değildir” demektedir. Belirlenen narhın altında ürün satmak isteyenler ise cezalandırılırdı. 15. yüzyılın son birkaç yılında yönetmelikleri hiçe sayan lonca ucuz ipekli üretmeye başladı, halkın talebiyle ve devlet de her türlü üretimin en ince ayrıntısını da düzenlemeye gitti ve sorumluları (II. Bayezid) cezalandırdı. Anlaşıldığı kadarıyla devlet sermayenin ve piyasanın genişlemesini kontrol ediyor batı da var olacağı gibi ticaretin gelişmesinin önüne geçiyordu. Osmanlı ekonomisi sabit piyasası ve üretim düzeyiyle tipik ortaçağ yapılanmasını temsil ediyordu (İnalçık, 2004: 91).

Osmanlı devletinin klasik çağındaki mali zihniyet araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Osmanlı iktisadî sisteminin, klasik ve yenileşme dönemleri olmak üzere iki dönemde ele alınabileceği konusunda genel bir mutabakat mevcuttur (Tabakoğlu, 2008, 143, Dumrul ve Dumrul, 2014, 5). Dönem şartları içinde özgün bir yapıya sahip olan Osmanlı sisteminin batı ile etkileşim altında olduğunu ve 18. yüzyıl sonlarına kadar Batı'nın oluşumuna katkıda bulunduğunu belirtmek gerekir (Tabakoğlu, 1996: 19) düşüncesiyle klasik dönemi lale devrine kadar getirdik. Her dönemlendirme girişiminin bir derece öznellik taşıdığı da açıktır; zira bu esasen bir kavramsallaştırma, bir üst dil inşa etme, dolayısıyla yorumlamadır (Özel, 2009: 91). Kronolojik bağlamda daha çok fatih Yavuz ve Kanuni dönemi böyle adlandırılmakta kabaca da 1450- 1566 arasına denk gelmektedir. Kabaca bir uç devletinden merkezi devlete dönüşümü hedef almakta ve altın çağ tanımını geliştirmektedir (Özel, 2009: 94). Kemal Karpat 1421- 1596 arasını merkezi yarı feodal dönem diye tanımlar. L. Darling ise genişleme, tahkim, dönüşüm diye 1300- 1550, 1550- 1718 ve sonrasını kurgular (Özel, 2009: 94). Modern Osmanlı tarih yazımında kabaca 1400- 1600 yılları arasını kapsayan ancak farklı tarihçilerce değişik bakış açılarından sınırları bazen Tanzimat'a uzanan, hatta Tanzimat'ı da içeren hayli uzun bir dönem klasik dönem diye adlandırılmıştır (Özel, 2009: 91). İnalçık ise Osmanlı Klasik çağ isimli eseriyle 1300- 1600 arasını bize işaret etmektedir. Bizim yaklaşımımızda ise, klasik dönemi, ilk teşkilatlanma adımları atılmasıyla devlet çizgisinin oluşumunu yakalayan I. Murat ile başlatıyor, ilk II. Mehmet ile beraber, kendini oluşturan göçebe devlet geleneğinden ayrılan ve merkezi bir dünya devleti olan Osmanlı ile devam ediyoruz. Bu arada da batının kısmi üstünlüğü ele geçirmeye başlamasının ardından Lale devrinde, batıya öykünen bir Osmanlı ile bitiriyoruz. 17. yy da kapsayan klasik dönem Osmanlı'nın kendi özgün maddi ve manevi kültürünü, uygarlığını yarattığı ve en tipik örneklerini ortaya koyduğu dönemdir. Askeri, idari, siyasi, alana ilaveten sanat, bilim, edebiyat, mimari ve saray dâhil olmak üzere (Özel, 2009: 95).

1.Literatür Özeti

Osmanlı'nın iktisadi durumu ve mali yapısı denilince pek çok farklı çalışma göze çarpar. Yazılan kitaplara bakıldığında Ömer Lütfü Barkan, önemli ve kitap hacmindeki makaleleri ile yerleşme, devletleşme ve vergi düzeniyle ilgili bilgiler aktarmıştır. Ahmet Tabakoğlu bütün Türk ve İslam tarihinin içinde Osmanlı iktisadi, mali yapılanmasıyla ilgili bizi aydınlatmıştır. Sabri Ülgener ve Ahmet Güner Sayar Osmanlı iktisadi zihniyetini açığa çıkartmışlar. Devletin mali yapılanması ile ilgili olarak da ufkumuzu açan Mehmet Genç olmuştur. Halil İnalçık Osmanlı tarihinin tümüne başta “Klasik Çağ” ve “Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi” isimli eserleriyle makul yorumlar getirmiştir. Halil Sahillioğlu ve Cengiz Orhonlu da devletin mali yapılanması, bütçe ile ilgili ufuk açıcı çalışmalar yapmışlardır. Ziya Kazıcı da İslami Temelli Osmanlı vergi düzeni ile önemli çalışmalar yapmıştır.

Üniversitelerimizde konu ile ilgili de pek çok çalışma yapılmıştır. Yakın dönem çalışmalara göz atıldığında, Ashıhan Nakiboğlu 2011 yılında “Osmanlı maliyesinde süreklilik ve değişim: Rüsûmât emâneti” isimli doktora tezinde Osmanlı gümrüğünün geçirdiği değişimlerden bahsetmiştir. Okan Çağlar Taşdirek Ahmet Tabakoğlu'nun danışmalığında 2015 yılında tamamladığı “Osmanlı maliyesinde teftiş sistemi (1879-1920)” isimli yüksek lisans tezinde mali teftiş mekanizmasını incelemiştir. Tez konuları ağırlıklı olarak maliye kavramının yakın zamanda ortaya çıkmasıyla beraber daha çok konu bağlamımızın dışındaki 19. yüzyıl ve Tanzimat dönemini incelemektedir. Klasik dönemi ve vergi düzenini konu alan makalelere göz attığımızda ise; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Re'ayadan Alınan Vergi ve Resimler”, Tarih Okulu dergisinde 2013 yılında yayımlanan “RÜSÛM-I ÖRFİYE” isimli çalışmasında Ünal Taşkın da klasik dönem örfi vergileri açıklamıştır. Halil İncılık, Mehmet Ali Ünal, Halil Sahillioğlunun konumuz ile bağlantılı pek çok farklı makalesine rastlamak mümkündür. Halil Sahillioğlu, “Sıvış Yılları”, “bad- ı Heva”, “Avarız” gibi makale ve ansiklopedi maddesini yazmıştır. Mehmet Ali Ünal “öşür” maddesini yazmıştır. Halil İncılık ise “İспенç”, “İstanbul”, “örf”, “çiftlik” isimli ansiklopedi maddelerini ve “Raiyyet rüsumu”, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik tarihiyle ilgili bilgiler” makalelerini yazmıştır.

2. Yöntem

Bu çalışma, tarihsel içerikli betimsel analiz incelemesidir. Buna göre ders kitaplarında İktisat konularının ifadelerini bulmak istediği için “doküman analizi” tekniği benimsenmiştir. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 187). Doküman incelemesi, araştırmacının çalıştığı konuyla ilgili kişi veya kurumlara doğrudan ulaşamayacağı durumlarda önemli bir bilgi toplama yöntemi olarak karşımıza çıkar, geniş bir örneklem oluşturulmasına olanak tanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 190). Nitel araştırmacılar, veri analizine farklı biçimlerde yaklaşırlar. Örneğin, dilbilimciler “ metnin kendisini bir analiz nesnesi olarak kabul ederler” ve metindeki kelimeleri ve konuşmaları incelemeye alırlar (Glesne, 2013; 255). Ders kitaplarından, yukarıda oluşturulan yapılan inceleme sonunda elde edilen veriler, betimsel analiz çerçevesinde değerlendirilmiştir. Veriler içinde temalara en çarpıcı biçimde katkı sağlayan cümleler aynen alınarak cümlelerin hem içerik hem de söylem çözümlemesi yapılmaya çalışılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

Ülkemizde 11. sınıf düzeyinde seçmeli ders olarak sözel ve eşit ağırlık bölümlerinde okutulmakta olan tarih kitabı bu araştırmanın gerekçesini oluşturmaktadır. Osmanlı tarihi ile ilgili tüm dönemlere ait bilgiler, diğer Türk devletlerindeki ekonomik anlayış ile birlikte kitabın 4. ünitesinde yer almaktadır. Ünite tarih boyunca yaşamış Türk devletlerinde yaşanan ekonomik hayatı anlatmaktadır. 11. sınıf seçmeli tarih ders kitabının temel hedefi tarih boyunca yaşamış Türk devletlerinin İslamiyet öncesi ve sonrası kültürel özelliklerini anlatmaya yöneliktir. İlgili konu başlıkları; devlet teşkilatı, toplum yapısı, hukuk, ekonomi, eğitim, sanat şeklinde devam etmektedir. Ekonomi başlığında yer alan ve Türk tarihinin belki de en önemli dönemini oluşturmakta olan Osmanlı devletine ait mali yapı da ekonomi başlığındaki üniteye yer almaktadır. Bölüm yaklaşık 25 sayfadan oluşmaktadır. Osmanlı öncesi Tüm Türk tarihi 8 sayfada incelenmiş ve anlatılmıştır. Cumhuriyet dönemi ise 2 sayfada anlatılmıştır. Osmanlı dönemine yaklaşık 15 sayfa ayrılmıştır. İlgili sayfaların yaklaşık 13 sayfası ise Osmanlı devletinde klasik dönem diye adlandırabileceğimiz dönemi incelemiştir (Okur vd.)

Bir ülkenin iktisadi sistemi, o ülke toplumunun hayat tarzı ve toplumsal değerleriyle yakından ilişkilidir. Osmanlı iktisadi anlayışının oluşmasında örfler, İslamiyet ve devletin hâkim olduğu coğrafyadaki kültürler vb. unsurlar etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurumlarının oluşmasında özellikle geçmişteki Türk ve İslam devletlerinin büyük bir önemi vardır. Osmanlı Devleti tımar, lonca, ihtisap vb. kurumları bu devletlerden miras olarak devralmış ve geliştirmiştir. Tarihî süreç içinde Osmanlı ekonomisinde Klasik Dönemde üç ana ilke etkili olmuştur. Bunlar; iaşecilik, fiskalizm ve gelenekçiliktir (Okur vd. , 2016; 141).

Ders kitabımız bu genel girişin ardından ilgili kavramları açıklamaya başlamıştır;

İaşecilik: Reayanın refahını sürekli kılmayı amaçlamıştı. Bunun için öncelikle piyasalarda istenilen kalitede, uygun fiyata yeterli miktarda mal bulunması sağlanmaya çalışıldı. Bu nedenle Osmanlı ekonomisinde üretime büyük önem verilerek küçük işletmelere dayalı yüksek bir üretim potansiyeline erişildi. İthalat serbestti. Ahilğin günlük hayattaki hizmet anlayışı da, dayanışmacı bir toplum oluşturmayı hedef almıştı. Hayır amaçlı harcamayı (infak) benimseyen bir toplum modeli hedeflenmiştir. Toplum ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bütün bu uygulamalar arz yönlü bir ekonomiyi ortaya çıkardı (Okur vd. , 2016; 141).

Gelenekçilik: Bu ilke sosyal ve iktisadi ilişkilerde mevcut dengeleri korumayı ve var olan düzeni bozacak değişme eğilimlerini engellemeyi ifade etmektedir. Üretimde küçük bir düşüş veya tüketimde küçük bir artış, mevcut ulaşım imkânlarının yetersizliği kolayca kıtlığa dönüşebilirdi. Bu yüzden tüketimi artıracak nitelikteki değişme eğilimleri kontrol altında tutulurdu. Bu anlayış, israf ve lüks tüketime yönelik yasaklamaların temelini oluşturdu. Dengenin korunmasında yalnız tüketimin değil üretimin de kontrol altında tutulması gerekiyordu. Bu sebeple devlet, ihtiyaç duyulan miktarda ithalata müsaade ediyordu.

Fiskalizm: Hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemeyi amaçlıyordu. İktisadi kararlar alınırken devletin bir yandan gelirleri yükseltmesi, diğer yandan harcamaları kısması olarak özetlenebilen fiskalizm, Osmanlı ekonomi anlayışını diğer iki ilke ile birlikte şekillendirmişti (Okur vd. , 2016; 142).

Ders kitabımız bu cümleleri yazarken ya dil hatası ya da bir dikkatsizlik sonucu, iaşecilik tanımında ithalat serbestti derken, bir diğer yandan da gelenekçilik içerisinde ithalat kontrol altında idi diyor. Kavramlar birbirinin içine geçiyor ve yanlış anlaşılmalara sebep oluyor. İthalatın serbest olması ve ahilik kavramlarının aynı başlık altına alınması başka bir sakıncayı doğurmaktadır. İaşecilik, piyasaya mal arzını kasteder ve kapitülasyonları klasik dönem için töhmet altında kalmaktan kurtarıırken, ahilik meselesini Osmanlı iktisadi zihniyeti içinde açıklamak gerekmektedir. Henüz uzak bir istikbale devredilebilecek kadar çeşitlenmemiş olan ihtiyaçlar, yine uzak bir istikbalin şanslarına adım uyduramayacak kadar basit istihsal tekniği ve nihayet uzun vadeli hesaplar daima boşa çıkaran emniyetsizlik faktörü vardır (Ülgener, 2006: 80). Bu görüş sununla özetlenebilirdi: “mal ömrün huzuru ve asayışı içindir; ömür mal cem eylemek için değildir” (Ülgener,2006: 84). Bu arada eklenmelidir ki, Devletin tahakkümü bireyin gözünü dünyaya kapattı, bir de tasavvufta var olan dünya malı düşmanlığının da eklenmesiyle ortaya farklı bir ticaret anlayışı doğdu. Yaşamı idame ettirecek kadar para yeterliydi, daha fazla çalışmak ve kazanmaya çalışmak ise sadece Allah yolundan uzaklaştıracaktı. Şehir oluşumu veya şehirlerdeki sosyal yapıları biraz da böyle görmek gerekliydi. Şayet mal biriktirmek kişiyi dünyaya bağlıyorsa bu haram, aksine, biriktirilen servetin Allah yoluna sarfı ve kanaat üzerine hareketi ise ahlaki idi (Sayar, 2000: 65). Ayrıca yine Osmanlı da, Osmanlı zihninde bulduğumuz bir diğer değer demeti, rekabet ve çatışma yerine, işbirliği ve dayanışma (Genç, 2007: 74). Bu noktada devletin bireyleri yönlendirdiği iktisadi anlayış ile bireylerin dâhil olduğu sistem içinde benzerlik önemlidir. Ancak ders kitabındaki ifadeler tarihi gerçeklerle uyumlu görünmemektedir.

Bütüncül bakış açısında öncelikli olarak kamu maliyesi noktasında Mehmet Genç'e bakmakta fayda vardır;

Osmanlı İktisadi anlayışının temelleri,

1. İaş- provizyonizm: Osmanlı iktisat politikasının en önemli ilkesidir. Ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı müdahaleciliğe de izin veren anlayış.

2. Gelenekçilik: Sosyal ve iktisadi ilişkilerden yavaş yavaş var olan denge ve eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etmeye dayalı anlayış.

3. Fiskalizm: Hazineye ait gelirleri en yükseğe taşımaya dayalı anlayış.

Yukarıda sayılanlar devletin ekonomiye bakışıdır. Bu bağlamda devlet, toplumu neredeyse bütünüyle kontrol etme ihtiyacı duymuştur. Devletin kontrolündeki bu yapıda da burjuvanın gelişemediğini görmek mümkündür. Peki ya küçük esnaf nasıl yaşıyordu, bu yöndeki

çalışmalar ise weberyan sistemin ülkemizdeki temsilcisi S.F. Ülgener' de ve onun öğrencisi A.G. Sayar'da bulmak mümkündür (Cantimer, 2015: 32)

Ülgener, "Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı" isimli eserinde özellikle çağ, ortaçağ, iktisat ahlakı, iktisat zihniyeti, ortaçağ toplum yapısıyla ilişkili Osmanlı toplum yapısını anlatmış. Esnaf ve sanatkâr, esnaflaşma, lonca, eşraf, zihniyet, ahlak eserleri, pratik ahlak, ağalık-efendilik, toplumsal tabakalaşma, tüccar, Ahi (Ahi), insanı kâmil, el işçiliği, görenek, otorite kavramlarını yeri geldiğince açıklayarak, tezini anlaşılır kılmak için edebi eserlerden hareketle geniş tasvirlerde bulunmuştur (Şimşek, 2009: 20). Toplumsal anlayışı tanımlarken anlattığı insan tipi ise Bol ve ferah yaşamının tattıracağı haz ve zevke (ya da özlemine) hiçbir zaman yabancı olmamakla birlikte, o uğurda acele ve telaştan hoşlanmaya, yolunu ve yönünü tayinde göreneğe bağlı, işinde ve hesabında götürü insan (Ülgener, 2006: 6).

Ahilik bağlamında yaklaşım genel anlamda önemli iktisat tarihçisi Tabakoğlu'nun söylemiyle örtüşür. Osmanlı iktisadi zihniyeti Osmanlı hayat tarzıyla ilgilidir. Hayat tarzının da toplumsal zihniyet ile ilgisi vardır. Zihniyet hayat tarzını şekillendiren düşünce yapısıdır. Osmanlı düşünce yapısını ve dolayısıyla zihniyetini belirleyen unsurlar çeşitli kaynaklardan gelmektedir. Kapitalizm ve batı medeniyetini yapan en önemli unsur burjuva zihniyeti iken Osmanlı toplum ve ekonomisini büyük ölçüde ahi zihniyeti yönlendirmiştir. (Tabakoğlu, 1997: 125).

Ahilik düzeni ve ticari hayat bağlamında söz edilenlere baktığımızda ise Osmanlılarınki gibi geleneksel toplumlar, yetersiz üretimin tüketicinin daha yüksek fiyatlar ödemesine, aşırı üretimin ise zanaatkârın düşük fiyatlar ödemesine izin vermez. Aşırı üretimin ise zanaatkârın düşük fiyatlar yüzünden haksızlığa uğramasına yol açtığını; dolayısıyla düzenlemenin hem tüketicinin hem üreticinin yararına olduğunu, uzun tecrübe ve gelenekleriyle biliyorlardı (İnalçık, 2000: 90).

İthalat meselesi ise bu noktada, İnalçık'ın ifadeleri ile kendini bulur, Osmanlılar, batıdan ithal sanayi mallarının imparatorluğa sürekli akımını teşvik ediyorlardı, çünkü böylece ülke pazarında bolluk yaratma ve artan gümrük gelirinden hazineyi yararlandırmayı en iyi siyaset sayıyorlardı (İnalçık, 2009: 144). Bu yönüyle değerlendirildiği zaman ithalat ve kapitülasyon dengesi ders kitaplarında doğru değerlendirilmeli fakat birbirine karıştırılmamalıdır. İaşecilik noktasındaki doğru değerlendirmeler piyasadaki mal bolluğu üzerinedir. Devlet piyasalardaki mal ihtiyacını hep en düşük seviyede tutarak otoritenin devamlılığı üzerinde durmuştur.

"Saban giren yer mülk olmaz" ifadeleriyle devam eden 142. sayfa da Osmanlı ekonomisinin temelinde tarıma dayandığından ve insan unsurunun önemli olduğundan bahsedilmiştir. İlk ifadeye dayanarak da tarım arazilerinin mülkiyetinin devlette bulunduğunu miri arazi ifadeleri ile anlatmıştır. *İlk dönemlerden itibaren ülke topraklarının hanedana ait ve tarımın Osmanlı ekonomisinde en önemli faaliyetlerden biri olması devletin toprağı, miri arazi olarak kendi egemenliğinde tutmasında etkili olmuştur. Bu toprakların işletme hakkı ise reyaya bırakılmıştır. Devlet, nüfusun ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak her köylü ailesinin geçimini sağlayacak büyüklükte toprağı kullanmasına özen göstermiştir. Tarımsal teşkilatlanmayı da tımar sistemiyle gerçekleştirmiştir(Okur vd. , 2016; 142).* Zirai topraklarda devlet miri mülkiyeti esas kabul edilerek tespit edilen optimum toprak büyüklüklerinin bozulmamasına itina göstermiştir. O kadar ki özel mülkiyet altındaki bahçelerde sabanla ziraat yapılacak olursa, bu toprakların otomatik olarak miri hale geleceği kanunlaşmıştır (Tabakoğlu, 1997: 190). Tımar sistemine bakıldığında, Tipik Osmanlı eyaletlerinde tımar sistemi geçerliydi. Bu sistem, büyük bir imparatorluk ordusunu ortaçağ ekonomisine dayanarak ayakta tutabilme kaygısından doğmuş ve imparatorluğun eyalet yönetimiyle mali, toplumsal ve tarımsal politikalarına biçim vermiştir. Nitekim bu politikaların hepsi devletin askeri ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilmişti (İnalçık, 2009: 111).

Klasik Dönem'de Osmanlı Devleti'nin mali teşkilatı; merkez maliyesi, tımar ve vakıf sistemleri olmak üzere üç kısımda ele alınabilir(Okur vd. , 2016; 142). Bu ifadeler Klasik

İslam dünyası iktisadi zihniyetiyle uyum halindedir. İslam toplumlarında kamu maliyesinin üç yönü vardır. Birincisi, rakamları bütçelere yansıyan merkez hazinesi, ikincisi askeri zümreye maaşlarına karşılık toprak gelirlerinin dağıtımını öngören ikta ve üçüncüsü de genellikle yatırım harcamalarını gerçekleştiren vakıf sistemi (Tabakoğlu, 1997: 87).

Vakıfların yaptıkları yatırımlar sosyal, kültürel ve ekonomik yapı yönüyle oldukça önemli olmuştur. Köyler, kasabalar ve sonrasında şehirler bu yapılan yatırımlar sonucu ortaya çıkmış, ekonominin oluşumuna sebebiyet vermiştir. II. Murat, 1443' te Edirne yakınlarında Ergene ırmağı üzerinde 392 metre uzunluğunda, 174 kemerli büyük bir köprü yaptırmıştır. Yolcuları barındırmak ve yedirip içirmek için köprü'nün başına bir han, bir cami, bir medrese yaptırmış; han ve köprü'nün bakım masraflarını da bir boza dükkânı, bir hamam ve başka dükkânların gelirleriyle karşılamıştır. Bunlara, Edirne' de yaptırdığı bir kervansarayla bir hamamın ve bir dizi dükkânın gelirini eklemiştir. Köprü'nün bakım ve onarımı için hizmetleri karşılığında vergiden muaf tutulan ve çoğunluğu Türkmenlerden göçmen yerleştirmiştir. İrmağın karşı kıyısına da yayalar(çiftçi askerler) yerleştirmiştir. Bu merkez çevresinde nüfus zamanla artmış ve Uzunköprü kasabası ortaya çıkmıştır (İnalçık, 2009: 153). Vakıfların Osmanlı ekonomisi içinde yoğun etkisi vardır. 16. yy. başlarında Osmanlı ekonomisinde toprakların %20 si vakıf sistemi içerisindeydi (Tabakoğlu, 1997: 87).

Tımar bağlamında dikkat çeken ise, dirlik düzeninde, nüfusun büyük kısmı kırsal kesimlerde tarım yaparak yaşıyor, üretici olarak ödedikleri vergi, tımar beylerinin geçimini sağlıyor ve artanı da gene devlete gidiyordu (Belge, 2005: 327). Arazi vergisi çift resmi de dahil olmak üzere, bir kısmı sipahiye teslim edilir ve bu sipahi normal bir tımar sahibi gibi askeri hizmetlere mükellefi. Gelirlerin bir kısmı sultanın emrindeydi (divani) ve sultan bunu istediği gibi tahsis edebilir veya geri alabilirdi. Genellikle ürün üzerinden alınan onda bir vergisi aşarı da kapsayan diğer kısmı ise toprağın özel malikine (malikâne) aitti. İsteddiği gibi kullanabilirdi (Imber, 2006: 256). Tımar aynı zamanda toplumsal sınıflarında önünü açıyordu. Osmanlılar'da sosyal tabakalaşmayı belirleyen yönetenler (askerî zümre) ve yönetilenler (reaya) ayrımıdır. Askerî zümre kendilerine tımar kesiminden, hazineden veya vakıflardan gelir ayrılan zümredir. Reaya ise üretim yapan ve vergi veren zümredir. Görüldüğü gibi bu tabakalaşmayı malî düşünce yönlendirmektedir. Devlet mülkiyeti (rakabe) altındaki toprakların yinen birer devlet memuru olan ve maaşlarını tımarlarının gelirlerinden (vergi) bizzat alan sipahilerin gözetiminde, kullanım (intifa) hakkına sahip köylüler tarafından işletilmesidir (Tabakoğlu, 1997: 189). Hazineyi yıpratmaksızın hem üretimi kontrol ediyor hem de büyük bir ordu besleniyordu. Tımar eski bir İran- Türk devlet geleneği olmasına rağmen İslami dokuya da büründürülüyordu. Osmanlı dini makamları, devlet topraklarının mülkiyeti daima kamu hazinesine ait olan, ama fiili tasarruf ve intifa hakları çiftçilere "tam olarak " (tefviz) edilen tarım arazisi olduğunda ısrarlıydı. Bu arada devlet mülkiyetinin, kural olarak tahıl ekimine ayrılmış tarla- tarım arazisine yani temel yiyecek üretimi için gerekli olan topraklara uygulandığı da unutulmamalıdır (İnalçık, 2000: 149). Devlet Klasik dönemde en geniş araziye hep bu tür topraklara ayırmıştır. Tımar için ayrılmış olan arazi Kanuni döneminde toplam miri arazinin yaklaşık % 87 sini oluştururdu (Tabakoğlu, 1997: 193).

Merkez maliyesine bakıldığında ise; Osmanlı maliyesi, çok geniş topraklar üzerinde kurulmuş bir devlet yapısı içerisinde esnek bir özellik arz etmektedir. Fethedilen yerlerdeki mahalli gelenekler değerlendirilerek mali bütünleşme sağlanmıştır. Mali ve idari bakımlardan özerk ve yarı özerk birimler kuvvetli bir merkezîyetçilik çerçevesinde yerlerini almışlardır (Tabakoğlu, 1997: 161). *Gelir ve gider hesaplarının tutulduğu bu teşkilatın başında sadrazama karşı sorumlu olan baş defterdar bulunurdu. Baş defterdar olan Rumeli Defterdarı mali yargının ve hazine işlemlerinin en üst makamıydı. Yönetiminde hazinenin çeşitli gelir ve gider hesaplarının tutulduğu ve koordinasyonun sağlandığı bürolar vardı. Rumeli ve Anadolu eyaletlerinin dışında kalan diğer eyaletlerde baş defterdara bağlı taşra defterdarlıkları kurulmuştu (Okur vd, 2016, 142).* Bu ifadelerde "bürolar" gibi anakronizme varan ve yanlısamaya sebep olacak ifade dışında doğrularla örülü cümleler görülmektedir. Osmanlı idari teşkilatının yargı ve mali anlamda özerkliği vardı. Eyalet kadıları gibi defterdarlarda beylerbeylerine bağlı değillerdi (Tabakoğlu, 1997: 162). Taşra eyaletleri merkeze avarız haneleri ile bağlanırdı. Bunun dışında mali gelir kalemlerine göz attığımızda;

haraca bağlanan ülkeler, ganimetler, müsadere, farklı türde vergiler, mukataa gelirleri, topraktan alınan vergiler önemlidir. Yapılan hesaplamalara göre de toprak/ tımar gelirleri 1527/8 bütçesine göre devlet maliyesi içindeki toplam payı %37 seviyesinde idi. Tımar normal olarak devlet hazinesine giren bir gelir değildi, ancak ödenmesi gereken maaşa karşılık devletin sipahiye bıraktığı bu gelir devlet hazinesini de rahatlatıyordu (Belge, 2005: 328- 329). Tımar ve tapu kayıtları da tahrirler ile belirlenirdi. merkezîyetçi ve sistematik bir devlet olan, kendinden önceki iyi örnekleri pragmatik bir biçimde süzgeçten geçirerek benimseyen Osmanlı devleti, iki safhalı tapu sayımı yapardı. İlk aşamadaki defter mufassal, diğeri ise icmaldi. İcmal merkezde, mufassal ise eyalet merkezinde tutulurdu. Merkez hazine esasında iç ve dış olmak üzere 2 hazineden oluşurdu.

- a. İç hazine(Hazine- i Hassa): Padişahların özel gelir ve giderleri ile ilgiliydi. Kimi zamanda dış hazine için bir kredi kurumu vasfı taşımıştır. Başlıca gelirleri, has, mukataa ve vakıf gelirleriydi. Dış hazine de var olan fazla da iç hazineye aktarılırdı. Dış hazine de sıkıntı olması halinde madenler eritilir ve dış hazineye mali destek verilirdi.
- b. Dış Hazine(Hazine- i Amire): Maliye dairelerinden Ruznamçe kalemi tarafından kayıtları tutulan, yönetimi sorumluluğu sadrazam ve defterdar üzerinde bulunan devlet hazinesidir (Tabakoğlu, 1997: 171- 172).

Ders kitabımız, iç ve dış hazineyi açıklamaktan oldukça uzak bir görüntü sergilemektedir. Merkezi hazinenin iki parçası üzerinde durmamakta fakat ilerleyen sayfalarda açıklama yapmaksızın iç hazineyi ifadelerinin arasına alıp öğrenme sürecini zorlaştırmaktadır. *Devlet ek gelir oluşturmak için padişaha ait olan iç hazineden merkezî hazineye para aktarmak, müsadere sistemini işletmek, tağşişler yapmak zorunda kalmıştı*(Okur vd, 2016, 154.). *XVIII. yüzyıldan itibaren açık veren Osmanlı maliyesi bu açıklarını padişaha ait iç hazineden aldığı borçlarla ve olağanüstü vergilerle kapatmaya çalışıyordu* (Okur vd, 2016, 162).

Merkez hazinenin şer'i ve örfi vergiler üzerinden ciddi gelirleri vardı; kitabın eski baskılarında sorun oluşturan bu ayırım incelediğimiz yeni basımda mevcut değildir. Merkez hazinenin anlatıldığı 143. sayfada gösterilen tablo da artık şer'i ve örfi vergi ayırımı kalmamıştır. Pek çok verginin açıklandığı ilgili sayfada Haraç, cizye, çift bozan, maden gibi birbirinden bağımsız vergiler ise nedense açıklamasız bırakılmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi devlet, merkezîyetçi, pragmatist bir yapıdaydı. Şer'i ve örfi vergiler pek çok kaynaktan birbirine karıştırılmış ve iç içe geçmiştir. İncelediğimiz ders kitabı da benzer bir yanlış düşmüştür. Kesin hatlarla birbirinden ayırmak mümkün olmasa da aşağıdaki gibi bölümlendirilebilir.

- Rüşüm-1 Şer'îye (Zekât, Haraç, Öşür, Cizye vb.)
- Rüşüm-1 Örfîye (Çift, İspenç, Arus, Cürüm, Cinayet vb.)
- Avarız-1 Divaniye ve Tekâlif-i Örfîye, Avarız Akçesi, Nüzul Bedeli, Sürsat (Taşkın: 2013, 57).

Şer'î vergiler beytülmalin yani devlet hazinesinin geliri sayılıyor ve şer'î hükümler çerçevesinde talep ediliyordu. Burada hemen şunu da ilave etmek gerekmektedir ki, İslam siyasi bir çevrede ortaya çıktığından, kendinden önceki din ve toplumlarda uygulanan birtakım vergilerle karşılaşmıştı. Çevresinden etkilenerek, kendisiyle uyumlu vergi düzenlerinin benimsemiştir. Bu açıdan bakıldığında İslam vergi sistemi de birdenbire ortaya çıkmamış, sonraki dönemlerde müessesleşmiştir. Hatta temel vergilerden biri olan cizye bile hicretin 9. yılında alınmaya başlanmıştır. Genellikle halkın ürettiği mamullerden, özellikle de hububattan alınan öşür adlı vergi şer'î vergilerin genel çerçevesini oluşturmaktadır. Tarımsal üretim dışında da talep edildiği olmuştur. Esasında ortaçağdan beri Müslüman ve Hıristiyan dünyanın aşına olduğu bir vergi olan öşür, İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren bütün İslam devletleri tarafından alındığı için şer'î olarak kabul edilmiştir. Osmanlı hukukçularına göre öşür, harac-ı mukasemedir. Yani devletin talep ettiği öşür, toprakların asıl sahibi devlet

olduğundan, kiracı olarak kabul edilen halk ile elde edilen geliri bölüşme hakkıdır (Taşkın: 2013, 57).

Osmanlı Şer'i vergiler;

- Öşür: Müslüman çiftçiden alınan ürün vergisidir. Dirlik sahibi toplardı. Sahib- i arz olarak da tanımlanır.
- Haraç: Gayri Müslim çiftçiden alınan ürün vergisidir. Dirlik sahibi toplardı. Sahib- i arz olarak da tanımlanır.
- Cizye (Harac- 1 Ruus): İslam devletlerinde zimmi statüsündeki Müslüman olmayan faal erkek nüfustan alınan bu vergi, Osmanlı devletinin en önemli vergi kaynaklarından birisiydi. Toplam bütçe içindeki toplam payı %23- 48 arasındadır (Tabakoğlu, 1997: 179- 180).
- Zekât: Tüm Müslümanlardan gelirlerinin 1/40'ı oranında alınır.

Osmanlı Örfi Vergiler;

- Çift Resmi: Örfi vergi kalemleri içinde pek çok farklı çeşidi bulunurdu. çiftlik ir çift öküz ile sürülebilecek arsa nevi için kullanılan bir tür tanımdı. Balkanlarda bulunana ise Baştına denirdi (Taşkın, 2013: 58; Sertoğlu, 1992: 8). Gayri Müslimlerin elinde bulunanlardan alınan verginin ismi ise İспенç olarak geçerdi. Nim- Çift, Bennak, Mücerred, Kara tümü toprak ile ilintili vergilerdendir.
- Bad- i Heva: Tüm vergiler dışında maktu bir vergi olup eyaletin kanunnamesi ile belirlenirdi.
- Arusiye: İlk defa evlenecek olanlardan alınan vergiydi.
- İhtisab: Damga, ölçü, tartı vergisi olarak da adlandırılır.
- Cürüm, Cinayet: Sahib- i arzın suç işleyenlerden tahsis ettiği vergi idi.
- Ağnam: Ağırlıklı olarak küçükbaş hayvanlardan alınan vergidir.
- Bunların dışında; Sayd- 1 mahi, Canavar, Tapu, Bağ, Bahçe, Bostan, Yaylak, Kışlak, Yave, Kaçgun, Bac, Kovan gibi vergiler toplanırdı (Sertoğlu, 1992: 9- 10- 11- 12- 13- 14). Görüldüğü gibi devlet dolaylı vergilerin yoğun olarak toplandığı günümüze göre doğrudan vergilerle hazinesini güçlendirmektedir.

Avarız ve mukataa gelirleri;

Avarız: Çok zaman savaş gibi, özel bir nedenle ve devletin sıkıştığı zamanlarda saldırdığı bir vergi türüdür. Bunlara genel olarak "avarız" denirdi- arızanın çoğulu (Belge, 2005: 330). İlk defa II. Bayezid zamanında İmdadiye-i Seferiye adı altında toplanan bu vergiler, Tekâlif-i Adiyeye ve Tekâlif-i Şakka olarak ikiye ayrılmaktaydı. Devlet tarafından ihtiyaç duyulan para memleketin erkek nüfus veya hanesi üzerine taksim edilerek tevzi defterleri düzenlenir, Şer'i mahkemelerin sicillerine kaydedilerek iki taksitle tahsil edilirdi (Taşkın, 2013: 69).

Mukataa: Başlıca ekonomik etkinlik tarımdı, ama bunun dışında madenler, tuzlalar, gümrüklerden devletin özel kişilere kiralaması sonrası elde ettiği nakit gelire verilen isimdi. İltizam yöntemiyle işletilirdi. Genel bütçe üzerindeki oranı %40 a yaklaşırdı (Belge, 2005: 330). Mısır dâhil bütün eyaletlerde, devlet gelirlerinin büyük kısmı baş vergisi cizye ile mukataalardan sağlanıyor, bunlar toplamın neredeyse yüzde 90'ını meydana getiriyordu. Mukataalar ise belirli bir iltizam sistemi çerçevesinde bir sözleşme ile özel kişilere ihale edilirdi. Halepte mukataa başlıca gelir kaynakları darphane, koyunpazarı, esir pazarı ve ipek ticaretidir (İnalçık, 2000: 93). Gümrük gelirleri açısından Klasik döneme ait bir veriyi paylaşırsak, 1570 tarihli Akkırman iskelesi kanunnamesinde, Müslümanlar %2, zimmiiler yani Osmanlıya tabi Gayrimüslimler %4, harbiler yani tebaa olmayan gayri Müslimler ise % 5 gümrük vergisi ödeyecekti (Bulunur, 2015: 347). Bu da bize farklı etnik ve dini gruplar üzerinde etkin ve yüksek gelir sağlayan bir devlet yapılanmasını göstermektedir. Bu ve bunun gibi pek çok kayıt gümrüklerle ilgili söz konusudur. Osmanlı yönetimindeki Doğu Akdeniz pazarları 16. Yy da bir önceki yüzyıla göre daha zengin ve daha çekiciydi (İnalçık, 2009: 143). Klasik dönemde oldukça zengin imkânlar bulan bir Osmanlı maliyesi ve tüccarlara ticaret imkânı sağlayan bir Akdeniz ve Karadeniz ticareti vardı. Zamanla değişen dünya ekonomisi, merkantilist anlayışa yenik düşecek Osmanlı ile karşılaşacağız. Sermaye birikimi her şeyden

önce batının gerçekleştirdiği bir tarihi olaydır. Yani batı da iç ve dış sömürü olmasaydı belki sermaye birikimi ve bunun sonucu sanayi devrimi oluşmayacaktı. Oysa Osmanlılar geleneksel olarak sermayenin belli ellerde toplanmasını engelleyerek ve gereğinde müsadere silahını kullanarak böyle bir iç oluşuma imkân tanımak istememişlerdir (Tabakoğlu, 1997: 308).

Üretim yapısı denilince yukarıda zirai, tarımsal üretim konusunun kitaptaki işleme modeline dikkat çekilmişti. Bir de sanayi üretimi olarak değerlendirme yapılmalıdır. Osmanlı mali düzeni içerisinde toplumsal, iktisadi devamlılık adına lonca oldukça önemlidir. *Sayfa 146'da Osmanlı Devleti'nde sanayi küçük işletmelerden oluşmuş olup "lonca" adı verilen esnaf teşkilatının elindeydi. Selçuklular Dönemi'ndeki ahiler, Osmanlılarda Kuruluş Dönemi sonlarından itibaren askerî ve siyasi özelliklerini kaybederek esnaf teşkilatına dönüşmüş, geleneklerini ve eğitimlerini bu alanda devam ettirmişlerdir demektedir.* Oysaki İnalçık'a göre Esnaf, yani meslek lonca örgütleri, Osmanlı kentlerinde ekonomik yaşamın varlık nedeni olup lonca üyeleri şehirdeki nüfusun büyük bölümünü oluştururdu. İslam dünyasında loncaların kökeni halen karanlıktır (İnalçık, 2009: 157). Belgelerde lonca teriminin yaygın biçimde görülmesi XVIII. Yüzyıldadır(Kal'a, 2003: 212). Bunun yanında, Belgelerde lonca teriminin yaygın biçimde görülmesi XVIII. Yüzyıldadır(Kal'a, 2003: 212). Ahiler, Anadolu'da ticari hayatın kontrolünü ele geçirip Türkleşip Müslümanlaşmak adına Abbasilerden gelen fütüvvet ile ortaya çıkmıştı. Yapı içerisine yalnızca Türk- Müslümanlar alınıyordu. Lonca ise İtalyanca loca ifadesinden gelmekte ve bir meslek grubuna ait ancak farklı etnik ve dini grupların sorun oluşturmadığı bir yapıyı temsil etmekteydi. Bir olmak diri olmak ancak sonrasında loncaya dönüştü buna rağmen fütüvvet tarikat arasındaki ilişki bozulmadan devam etti zihniyet aynı kaldı (Ülgener, 2006: 116). Değişen modern şartlara uyum sağlanamaması sonucu ise bu yapıda 19. yüzyılda işlevini kaybetti. Devletin bu yapı üzerinde de yüksek kontrolü söz konusuydu. İhtiyaca göre üretim fikri uygulanır. Fiyat ve kalite denetimi narh olarak yaşamıştır. Devlet veya tekelci güçler tarafından yapılacak müdahalelerin ticaret hacmini daraltacağı ve karaborsaya yol açacağı bilinmektedir (Tabakoğlu, 1997: 64).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı devleti 600 yıl boyunca varlığını sürdürmüş ve merkeziyetçi yapısı ile kendisini diğer Türk- İslam devletlerinden farklı bir yere konumlandırmayı başarmıştır. Üç tarih (Orta-Yeni- Yakın çağlar) devre tanıklık etmiştir. Elbette Hangi Osmanlı sorusu kafamızı kurcalar. Hangi zaman? Neresi? Anadolu, Rumeli, Orta Doğu? Hangi yüzyıl?

Bütün bu sorulardan kurtulmak adına araştırmamızın çerçevesini Osmanlı Klasik çağına yoğunlaştırdık. Ömer İ. Barkan'ında bu dönem için ifadesi, muazzam çalışan devlet aygıtının varlığıdır. Bu arada iktisadi düzenin rasyonelliği ya da irrasyonelliği ise tartışılmaya devam etmektedir. Murat Belge de devletin padişahların şahsi özellikleriyle yönünü değiştiremeyecek kadar anonimleştiği bir döneme dikkat çeker Klasik dönem denince. Pek çok tarihçi ve sosyal bilimcinin vurguladığı bu emperyalist söylem 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 16. yüzyıl ve hatta birçok açıdan ciddi sorunlarla boğuşulan "klasik" Osmanlı kurumlarının çözülmeye başladığı bir dönemi ifade eden 17. yüzyıl da gelişimini sürdürmüştür (Özel, 2009: 96). İncelediğimiz ders kitabı da anlattığı konular bağlamında aynı ifadeyi kullanmaktadır. *Klasik Dönem'de Osmanlı Devleti'nin mali teşkilatı; merkez maliyesi, tımar ve vakıf sistemleri olmak üzere üç kısımda ele alınabilir (Okur vd, 2016: 142). Rekabet şartlarındaki eşitsizlikten dolayı fiyatlara müdahale edilmesi olarak tarif edilen narh sistemi Klasik Dönem Osmanlı ekonomisinde fiyat politikasına esas teşkil etmiştir (Okur vd, 2016: 152). Klasik Dönemde durağan seyreden nüfus, XIX. yüzyılda iyileşen yaşam koşulları ve göçler ile artış göstermişti (Okur vd, 2016: 157).*

Klasik dönem maliyesinin yukarıda da anlatıldığı gibi seçmeli tarih der kitabı içerisinde kendisini çok da doğru bir şekilde yer bulamamaktadır. Bu sebeple, dersin öğrenci üzerindeki kalıcılığı düşmekte ve faydası azalmaktadır. Klasik dönem ile ilgili kitap ifadeleri yine kendi içinde çelişkilidir. 19. yüzyıla klasik dönemi taşırken ölçüyü kaybetmekte ve sınırı koyamamaktadır. Osmanlı iktisadi ve toplumsal sistemini klasik ve yenileşme dönemleri olarak ele alabiliriz. Klasik dönem devletin kuruluşuna hatta Türklerin Anadolu'ya gelişine

kadar uzatılabilir. XVIII. yüzyıl sonlarındaki yenileşme dönemine kadar uzatılabilir (Tabakoğlu, 1997: 125). Klasik süreç İncalcık'da yerini 1300- 1600, 1600- 1900 arası bulurken bu dönemdeki zihniyeti ise Ülgener'de anlama şansına erişiyoruz. Ekonomik açıdan gelenek ve otorite, her türlü yeniliği daha başında bastıran ve bastırmakta çıkar sahibi olan çevrelerin (lonca) ürünü; politik yönü ile kulluk ve teslimlik, geri toprak rejimlerinin ve genellikle orta çağa has feodal tahakkümün sonucu (Ülgener, 2006: 138).

Geçmiş devlet tecrübelerinden de istifade eden Osmanlı sistemi, mali ve idari anlamda, adalet idealini hareket sahası olarak alır. Antik İran'dan beri önemli bir kültür unsurunu oluşturan adalet dairesinin esasında 8 ilke vardır;

- a. Asker olmadan devlet olmaz
- b. Mal olmadan asker olmaz.
- c. Malı üreten reayadır.
- d. Reayanın devlete bağlılığını adalet sağlar.
- e. Dünyada düzeni sağlayan da adalettir.
- f. Devlete nizam veren şeriattır.
- g. Şeriatın koruyucusuysa da devlettir (Tabakoğlu, 1997: 128).

Bu ilkeler devrin önemli ahlak kurallarında kendisine yer bulur. Klasik dönemin en önemli ahlakçısı ise Kınalızade Ali'dir. Talep yönlü değil arz yönlü bir iktisadi anlayıştan bahsetmek önemlidir. Bu yapının oluşumunda da ahilik önemli bir zihni süreç geliştirmiştir. O dönemki Batı ekonomilerinin biriktirmek temelli ekonomisi yerine infak (harcama) temelli bir ekonomik yapıdan bahsedilebilir (Tabakoğlu, 1997: 128). Osmanlı iktisadi zihniyeti Osmanlı hayat tarzıyla ilgilidir. Hayat tarzının da toplumsal zihniyet ile ilgisi vardır. Zihniyet hayat tarzını şekillendiren düşünce yapısıdır. Osmanlı düşünce yapısını ve dolayısıyla zihniyetini belirleyen unsurlar çeşitli kaynaklardan gelmektedir. Kapitalizm ve batı medeniyetini yapan en önemli unsur burjuva zihniyeti iken Osmanlı toplum ve ekonomisini büyük ölçüde ahi zihniyeti yönlendirmiştir (Tabakoğlu, 1997: 125). Osmanlı ahlakçıları içinde belki de en önemli isimlerden birisi olan Kınalızade'ye göre, meslekler 3'e ayrılırdı. Ala olanlar, ulema ve asker, edna olanlar, tefecilik ve eğlence sanatları, evsat yani orta düzey olanlar ise, tarım ve kuyumculuk. Mesleki faaliyet alanında ise; gene Kınalızade'ye göre bir zanaatkâr, yalnızca geçimini çıkarmakla yetinmeyip, mümkün olan en iyi ürünü çıkartmaya çalışmalıdır. Lüks emtia üzerine fazla titizlenmek zamanı boşa harcamak demektir. Bunun yerine bir Müslüman, zamanını namaz ve niyaz ile geçirirse çok daha iyi ederdi. Lüks emtiayı takip etmeyen devlet, ihtiyaç maddelerini sıkıca takip ederdi (İncalcık, 2000: 82). Kınalızade'nin gerek tarımın önemi, gerekse ekonomik faaliyete ahlaki açıdan yaklaşmanın zorunluluğu üzerindeki ısrarının altı çizilmelidir. Bu fikirlere, salt teorik ve etik tavsiyeler deyip geçilemez, çünkü bunların Osmanlı seçkinlerinin de, sıradan halkın da toplumsal ve ekonomik konulardaki görüş ve davranışlarını gerçekten etkilediğini biliyoruz. Bu tespitimiz, Osmanlı tarihinin çok çeşitli durum ve kurumlarının tanıklığına dayanmaktadır (İncalcık, 2000: 82).

Böylesi önemli tarihçilerinin görüşleriyle örülü bir tarih ve zihniyet anlatımının ilgili kitapta yer almadığı gözümüze çarpar. Sadece seçmeli olarak okutulan ve derinlemesine bilgi vermek iddiasındaki kitabın bu yönüyle yenilenmesinde fayda görülmektedir. Ancak bu şekilde tarih dersi asli amacına uygun şekilde bilgi aktarımı vazifesini yerine getirebilecektir.

KAYNAKLAR

Belge, Murat (2005), *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Bulunur, Kerim İlker (2015), Erken Osmanlı Döneminde Akkırman'da Ticaret, *Uluslararası Türkiye- Ukrayna İlişkileri Sempozyumu Kazak Dönemi 1500- 1800*, Ed: Voldimir Melnik, Mehmed Alpargu, Yücel Öztürk, Ferhat Turanlı, M. Bilal Çelik, s. 345- 353.

Cantimer, Mehmet Alper (2015), Klasik Dönem Osmanlı Ekonomisinin ve Zihniyetinin Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarına Yansımaları, PESA ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ, Cilt:1, Sayı: 2, s. 16- 36.

- Copeaux, Etienne (2006), *Türk Tarih Tezinden Türk- İslam Sentezine*, Çeviren: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çağatay, Neşet (1947), “Osmanlı İmparatorluğunda Re’ayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCFD*, V (Ankara, 1947), s. 483-51.
- Dumrul, Cüneyt ve Dumrul Yasemin (2014), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kapitalist Paternde Sanayileşememesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, s. 146- 170.
- Genç, Mehmet (2007), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Glesne, Corrine (2013), *Nitel araştırmaya Giriş*, Çevirenler: Ali Ersoy ve Pelin Yalçınoğlu, Anı yayınları, Ankara
- İnalçık, Halil (2009), *Klasik Çağ*, YKY Yayıncılık, İstanbul.
- İnalçık, Halil (2004), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* Cilt: 1, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- İnalçık, Halil & Quataert, Donald (Ed.), (2004), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* Cilt: 2, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Imber, Colin (2006), *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650: İktidarın Yapısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul.
- Kal’a, Ahmed (2003) , “Lonca”, Cilt: 27, İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 211- 212.
- Okur, Yasemin vd. (2016), Ortaöğretim Tarih 11, MEB Yayınları, Ankara.
- Ortaöğretim 11. Sınıf Tarih Dersi Öğretim Programı, çevrimiçi, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx>, Erişim Tarihi: 05.10.2016.
- Özel, Oktay (2009) , *Dün Sancısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Sertoğlu, Mithat (1992), *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Taşkın, Ünal (2013), RÜSÛM-I ÖRFİYE, *Tarih Okulu*, İlkbahar-Yaz 2013, Sayı XIV, ss. 55-73.
- Sayar, Ahmet Güner (2000), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Şimşek, Ahmet (2009), “Osmanlı İktisat Tarihi Konularının Öğretimine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım”, *Akademik Bakış*, 16, s. 11- 21.
- Tabakoğlu, Ahmet (1996), *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ülgener, Sabri (2006), *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Âdem (2010), *Eleştirel Pedagoji*, Anı Yayınları, Ankara.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Maliye>. Erişim tarihi: 05.10.2016.